

אורי רם. הגלובליזציה של ישראל – מק'וורלד בתל אביב, ג'יהאד בירושלים.
תל אביב: רסלינג. 2004. 266 עמודים

נועה לביא*

במוסף הכלכלי של עיתון הארץ, "דה מרקר", פורסמה ב־6 באוגוסט 2006 כתבה הסוקרת את כישלון "סבב דוחא", סבב השיחות הנערך בחמש השנים האחרונות בין 149 המדינות החברות בארגון הסחר העולמי (WTO). ארגון זה, המנסה לפעול כרגולטור כלכלי גלובלי ולקדם ליברליזציה סחר עולמית, מסתמן, על פי הכתבה, כנכנע לאינטרסים מקומיים, פנים־מדינתיים. באותו יום הייתה מדינת ישראל, אשר עוברת תהליכי ליברליזציה כלכליים מואצים החל מתוכנית הייצוב של המשק ב־1985, משוקעת במלחמה בגבול לבנון סביב סכסוך עתיק יומין. ניתן לשער כי מצדדי הגלובליזציה הכלכלית כדוגמת הפובליציסט תומס פרידמן היו מניחים כי מלחמה זו אינה אפשרית, שהרי בשתי המדינות מתנוסס סמל הקשתות הצהובות של חברת המזון המהיר מק'דונלדס.

מלחמת לבנון השנייה מחד גיסא וכישלון שיחות "סבב דוחא" של ארגון הסחר העולמי מאידך גיסא מדגימים את המתח בין הלוקאלי ובין הגלובלי בעידן הנוכחי, אשר מעליו מתנוססת כותרת ה"גלובליזציה" כמושג אקדמי, פוליטי וחברתי. ספרו של אורי רם הגלובליזציה של ישראל – מק'וורלד בתל אביב, ג'יהאד בירושלים עוסק במתח בין הלוקאלי לגלובלי, או במילים אחרות במערכה הנטושה בין מגמה גלובליסטית המכונה, בהשאלה מבנג'מין ברבר (Barber) "מק'וורלד", ובין מגמה לוקאליסטית המכונה "ג'יהאד". הניתוח שמציע רם מציג את ישראל כנמצאת בתווך בין מק'וורלד לבין ג'יהאד, בין מעצמת החסות שלה, ארצות הברית, מפיצת תרבות המק', לבין מיקומה במזרח התיכון, מוקד ההתנגדות העולמית לארצות הברית.

רם מנסה לבסס את מה שהוא מכנה פרדיגמת הגלובליזציה במחקר הסוציולוגי הישראלי. מנקודת המבט של פרדיגמה זו, החברה הישראלית עוברת תהליכי גלובליזציה כלכליים־מעמדיים ותהליכי פוסט־מודרניזציה תרבותיים המפצלים את מדינת הלאום "היהודית־דמוקרטית" לשתי מגמות מתנגשות: המק'וורלד הדמוקרטית והפוסט־ציונית, והג'יהאד היהודי הניאורציוני. תהליכים אלו יוצרים, על פי רם, קו שבר המכנס סביבו את השסעים החברתיים בישראל. במבוא לספר מצוינים שבעה מושגי מפתח ב"מילון הבסיסי" של פרדיגמת הגלובליזציה – גלובליזציה, פוסט־פורדיזציה, אמריקניזציה, פוסט־מודרניזציה, מק'דונלדיזציה, פוסט־ציוניזציה וגלוקאליזציה – ורם מקדיש את פרקי הספר למושגים אלו.

שני הפרקים הראשונים מציגים, בהתאמה, הן את התהליכים הגלובליים והשינויים בחברה הישראלית והן את ההשלכות החברתיות, התרבותיות והפוליטיות של שינויים אלו. בפרק הראשון מנתח רם את השינוי המתחולל בישראל בהקשר של המושג "עולמקומיות". מושג זה מוצע כתרגום עברי למושג "Glocality". על פי רם זהו כינוי למצב פוסט־מודרני

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

חדש, אשר בשילוב ניגודי מחליש את יחידת הארגון והזהות המרכזית של המצב המודרני הקודם – מדינת הלאום. המגמה הגלובלית, שהיא בעיקרה טכנולוגית וכלכלית, שוחקת את מדינת הלאום מ"למעלה", ואילו המגמות הלוקאליות הן מגמות-הנגד השוחקות את מדינת הלאום מ"למטה". טענת הכותב היא כי שני מוקדי הזהות הפרה-גלובליים בישראל נשחקים בשל תהליכי גלובליזציה: הזהות המדינתית הלאומית-ציונית (המודרנית) והזהות המסורתית האנטי-ציונית החרדית (האנטי-מודרנית). במקום הקונפליקט בין שני מוקדי זהות אלו מתהווה קונפליקט חדש בין זהות פוסט-ציונית לבין זהות ניאור-ציונית.

בהמשך הפרק מתאר רם את הגלובליזציה כמהפכה פוסט-תעשייתית, בורגנית וצרכנית. שנות התשעים, שהיו תקופת הפריחה של תעשיית ההייטק הישראלית, היו ליבת המהפכה הפוסט-תעשייתית בכלכלה הישראלית. במקביל חתמה ישראל על הסכמי סחר חופשי עם מדינות עתירות עבודה זולה, מה שגרם להצטמקות מהירה של התעשייה המסורתית בישראל. השינויים המבניים-הכלכליים הללו התעצבו במקביל לשינוי מבני ויסודי ביחסים שבין המדינה לעסקים; רם מתאר שינוי זה כמעבר מסביבה כלכלית ממשלתית-ציבורית לסביבה כלכלית עסקית-פרטית. מעבר זה חיזק את המגזר הפרטי בחברה הישראלית, ואת התפנית מסמל המושג "הפרטה", אשר הפך לבון טון של רוב ממשלות ישראל בעשורים האחרונים. מגמת ההפרטה באה לידי ביטוי גם במהפכה צרכנית שהתחוללה בישראל בעשורים האחרונים בתחום התרבות החומרית וחיי היום-יום של הישראלים.

בהמשך הספר מציג רם את העידן הגלובלי הנוכחי כעידן פוסט-פורדיסטי; המעבר מאופן ייצור קפיטליסטי פורדיסטי לקפיטליזם פוסט-פורדיסטי מגביר לדעתו את אי-השוויון בין ובתוך מדינות. פן מרכזי של הֶצְבֵּר ההון הפוסט-פורדיסטי הוא ההגמשה של יחסי העבודה ושל תהליך הייצור. העבודה עוקפת את המדינה ומתרחשת במרחב העולמי באתרים שבהם היא זולה במיוחד. הפן המקרו-כלכלי של הפוסט-פורדיזם הוא הניאו-ליברליזם, אשר הופך למדיניות כלכלית מוצהרת ובלתי מעורערת. ההון הגלובלי מתחזק על חשבון העבודה והמדינה, ומי ש"משלמות את המחיר" הן הקבוצות החברתיות המוחלשות ממילא, כגון ערבים, מזרחים ונשים. רם טוען כי המערכת הפוליטית הישראלית אינה מסוגלת לספק מענה לבעיות אי-השוויון העולות בעקבות הגלובליזציה הכלכלית הפוסט-פורדיסטית, מכיוון שהיא "נגועה" בתהליכי הגלובליזציה בעצמה.

העידן הגלובלי הנוכחי מאופיין גם בתהליך של אמריקניזציה תרבותית-פוליטית של ישראל, כלומר של מעבר ממרחב ציבורי מודרניסטי, שבו מתקיימים אינטרסים ורעיונות המיוצגים על ידי מפלגות, למרחב ציבורי פוסט-מודרני, שבו מתקיימים מצד אחד תחרות ממוסחרת בין "מועמדים", בעיקר באמצעי התקשורת, ומצד אחר מאבק זהותי בין קהילות. כך נוצרת פוליטיקה חדשה בעלת מרכיבים פוסט-מודרניים (פוליטיקה של צרכנים) ופרה-מודרניים (פוליטיקה של זהות) השוטפת את ישראל במאפייניה האנטי-דמוקרטיים.

רם מרחיב את היריעה וממשיך לעסוק באמריקניזציה התרבותית בישראל תוך דיון במה שהוא מכנה המק'דונלדיזציה של ישראל: באמצעות בחינת תרבות האוכל בישראל (בין פלאפל למק'דונלד) הוא ממחיש את טענתו כי הגלובליזציה הנה מהלך חד-סטרי ברמה המבנית, אף אם הוא דו-סטרי ברמה הסמלית. במילים אחרות, על פי רם ההתפתחות החשובה ביותר בתרבות הפוליטית בישראל בזמננו היא ההתפתחות החד-סיבתית והבו-זמנית של שתי תרבויות פוליטיות משולבות ומנוגדות: תרבות השוק המבנית ותרבות הזהות הסמלית.

בשלושת הפרקים האחרונים של הספר חוברים יחד תהליכי פוסט-מודרניזציה, פוסט-ציוניזציה וגלוקאליזציה כמאפייני העידן הגלובלי הנוכחי בישראל. זהות המודרניסטית של מדינת הלאום הציונית מאתגרת על ידי פסיפס פוסט-מודרניסטי של זהויות. רם בוחן את שלושת מוקדי הזהות הקולקטיביים המגדירים את מפת הזהויות הישראלית-יהודית בעידן הגלובליזציה: הזהות הלאומית, וכנגדה שני מוקדי זהות חלופיים – הזהות הניאו-ציונית והזהות הפוסט-ציונית. באמצעות בחינת שלושה ממדים – זמן קולקטיבי (האם האוריינטציה היא לעבר, להווה או לעתיד?), מרחב קולקטיבי (האם האוריינטציה היא למקום קדוש או למסגרת חוקתית פרגמטית?) וממד החברות בקולקטיב (האם החברות מבוססת על עיקרון של מוצא משותף או על עיקרון של טריטוריה, כלומר חיים משותפים תחת משטר אחד?) – הוא מבחין בין שלוש הזהויות. אל מול הזהות הלאומית-ציונית, אשר שואפת לדמוקרטיה וחילוניות אולם צופנת בחובה את היהדות באופן מודחק ואת המהלך הקולוניאלי הציוני, הרי שהניאו-ציונות שואפת לחדד את הגדרתה של ישראל כמדינה יהודית, תוך ויתור על עקרונות דמוקרטיים ואזרחיים, ואילו הפוסט-ציונות מבקשת לחדד את ההגדרה של ישראל כמדינה דמוקרטית, אף שהדבר מחייב ויתור על זהות האתנית של המדינה.

כדי להבהיר את ניתוחו רם מבחין בין ארבע פרספקטיבות תיאורטיות שונות לפוסט-ציונות: פרספקטיבה פוסט-אידיאולוגית, הרואה את האידיאולוגיה הציונית כאמצעי לבניין מדינה יהודית שאין בו עוד צורך; פרספקטיבה פוסט-מודרניסטית, הרואה את הלאומיות הציונית כשיח של דיכוי ולכן הפוסט-לאומיות מוגדרת כשחרור מדיכוי זה; פרספקטיבה פוסט-קולוניאליסטית, המסגלת נקודת מבט שונה מזו המאפיינת את התרבות המערבית – נקודת מבט של הנתונים בעבר ובהווה לשלטון קולוניאלי; ופרספקטיבה פוסט-מרקסיסטית אשר מנקודת ראותה כותב רם. רם טוען כי פרספקטיבה תיאורטית זו הנה מרקסיסטית באופן ברור אך אינה דטרמיניסטית, שכן היא מצרפת כמה תוכנות מן הפרספקטיבות האחרות: בדומה לפרספקטיבה הפוסט-אידיאולוגית היא היסטורייזסטית במובן שהיא מסבירה את התנאים ההיסטוריים והחברתיים להתפתחות הפוסט-ציונות, בדומה לפרספקטיבה הפוסט-מודרנית היא מזהה שיח תרבותי חדש בישראל, וכמו הפרספקטיבה הפוסט-קולוניאליטית גם היא מזהה את השסע בין האחר למערבי. אולם, בנוסף, הפרספקטיבה מקשרת את התפתחות השיח התרבותי החדש לגורמים מבניים ומעמדיים ואת השסע בין האחר למערבי היא מייחסת לא רק למפגש הלוקאלי הבין-עדתי, אלא גם למתחים גלובליים ומעמדיים חדשים.

לבסוף, הכותב מבחין את השלכות הגלוקאליזציה על התרבות הפוליטית בישראל באמצעות מפה ובה ארבע משבצות זהות עיקריות: זהות פרה-ציונית, זהות פוסט-ציונית, זהות ציונית וזהות ניאו-ציונית. הזהות הפרה-ציונית והזהות הציונית הן זהויות הממוקמות על ציר המודרניזציה, ואילו הזהות הפוסט-ציונית האזרחנית והזהות הניאו-ציונית הלאומנית הן זהויות הממוקמות על ציר הגלובליזציה. לפי רם, ציר זה הוא הציר אשר על פניו מתנהלים התהליכים החברתיים והקונפליקטים בישראל מאז שנות השבעים, ומשמעות המעבר מציר המודרניזציה לציר הגלובליזציה היא ירידה בבלעדיותה של מדינת הלאום כמוקד זהות. המדינה, הלאומיות ומדינת הלאום אינן נעלמות, אולם, על פי רם, המקף המחבר במושג "מדינת-הלאום" מתארך ומתקוקו. מה שמשתנה הוא המובנות מאליה של הזהות בין מדינה ללאום ומכאן המושג החדש "מדינת-הלאום".

רם, הכותב מנקודת המבט המכונה פוסט־ציונית, מקדיש תשומת לב רבה לקבוצות השונות – כגון ערבים, עניים ומזרחים – הנפגעות מתהליכי הגלובליזציה בישראל, אם כי לקבוצת הנשים מוקדשת תשומת לב מועטה באופן יחסי למידה שבה הן נפגעות מאותם תהליכים. כמו כן הוא עומד בספר על הקשר המורכב בין פוסט־ציונות ובין הגלובליזציה, אך למרות זאת הדגם המוצג עוסק בעיקר בקבוצה היהודית השלטת בישראל. לסיכום, הספר החשוב הזה מציג סקירה מקיפה של תהליכים כלכליים, חברתיים, תרבותיים ופוליטיים אשר התרחשו בישראל בעשורים האחרונים, וכן ניתן לקרוא אותו כהזמנה למחקרים אמפיריים עתידיים אשר יבחנו את ההנחות השונות העולות בו.